

SHAXSLARARO MUNOSABATLARDA EMPATIYA HISSI AHAMIYATINING ILMIY ADABIYOTLARDA O'RGANILGANLIK HOLATI

Achilova Munira Mansurovna
doktorant
Qarshi davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada shaxslararo munosabatlardagi empatiya hissining ahamiyati va uning ilmiy adabiyotlarda o'rganilganlik holati, xorijiy va mahalliy manbalarda taklif qilingan ba'zi ta'riflar, empatiya insonning kognitiv, hissiy-emotsional va xulq-atvor ko'rinishlari, ko'nikmalari va qobiliyatlari majmuasini ifodalashi ilmiy jihatdan tahlil qilingan.

Shuningdek maqolada shaxslararo munosabatlarni o'rganish psixologiya fanida eng dolzarb muammolardan biri ekanligi, hozirgi vaqtda pedagoglarni kasbiy tayyorlash tizimi takomillashish jarayoni, muloqot va u orqali o'zaro munosabatlar odamlar orasida umumiylik, o'xshashlik, uyg'unlik kabi sifatlar paydo bo'lishiga olib kelishi hamda inson psixik dunyosiga ta'siri masalalari to'g'risida bir necha chet el psixolog olimlari tomonidan tadqiqot ishlari olib boranliklari masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlari: empatiya, shaxs, shaxslararo munosabat, simpatiya, his-tuyg'u, idrok, hissiy munosabatlar, his etish qobiliyati, ob'ektiv ehtiyoj.

СОСТОЯНИЕ ИЗУЧЕНИЯ В НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ЗНАЧЕНИЯ ЭМПАТИИ В МЕЖЛИЧНОСТНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Ачилова Мунира Мансуровна
докторант
Каршинский государственный университет

Аннотация: В статье научно анализируется значение чувства эмпатии в межличностных отношениях и состояние его изучения в научной литературе, некоторые определения, предложенные в зарубежных и отечественных источниках, то, что эмпатия представляет собой совокупность познавательных, эмоционально-эмоциональных и поведенческих проявлений, умений и навыков. В статье научно анализируются способности человека.

Также в статье освещены исследования некоторых зарубежных ученых-психологов, о том, что изучение межличностных отношений является одной из актуальнейших проблем в психологической науке, о процессе совершенствования системы профессиональной подготовки педагогов в настоящее время, о том, как общение и взаимодействие через него приводят к появлению у людей таких качеств, как общность, сходство, гармония, а также о вопросах их влияния на психический мир человека.

Ключевые слова: эмпатия, личность, межличностные отношения, симпатия, чувство, восприятие, эмоциональное отношение, способность чувствовать, объективная потребность.

STATUS OF STUDYING IN SCIENTIFIC LITERATURE OF THE SIGNIFICANCE OF EMPATHY IN INTERPERSONAL RELATIONSHIPS

Achilova Munira Mansurovna

Doctoral student

Karshi state university

Abstract: This article studies that the interpersonal relations is one of the most urgent problems in psychological science, about the process of improving the system of professional training of teachers at the present time, about how communication and interaction through it lead to the appearance of qualities such as community, similarity, harmony, as well as issues of influence. Several foreign psychological scientists have conducted illuminated studies on the human mental world.

The importance of the feeling of empathy in interpersonal relations and the state of its study in scientific literature, some definitions proposed in foreign and domestic sources, the fact that empathy represents a set of cognitive, emotional-emotional and behavioral manifestations, skills and abilities of a person are scientifically analyzed in the article.

Keywords: empathy, personality, interpersonal relationship, sympathy, feeling, perception, emotional relationship, feeling ability, objective need.

KIRISH

Hozirgi vaqtda pedagoglarni kasbiy tayyorlash tizimi takomillashish jarayoni bosqichida bo'lib, ularda empatiyani shakllantirish yo'nalishlarini yanada rivojlantirishni taqozo etadi. Yosh mutaxassislar va malakali shaxslar bilan suhbatlar, pedagogning kasbiy faoliyatini kuzatish va muallifning bunday faoliyatda bevosita ishtirok etishi shuni ko'rsatdiki, empatiya yoshlar va talabalar bilan yetarlicha aloqa o'rnatish, ularning shakllanmagan hissiy holatini, ehtiyojlarini tushunish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Dastur va o'quv rejalari hamda oliy o'quv yurtlarining ushbu yo'nalishdagi ta'lim faoliyati tahlili oliy o'quv yurtlarida o'qish jarayonida bo'lajak mutaxassislarda empatiyani shakllantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmayotganini qayd etish imkonini beradi.

Bu kelajakdagi pedagoglarni muhim ijtimoiy-pedagogik faoliyatning yangi turlariga kiritish, shuningdek, pedagoglarning empatiyasini shakllantirishning yangi usullarini izlash va rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Shunday qilib, bo'lajak pedagoglarning chuqur axloqiy va shaxsiy ma'noga ega bo'lgan ko'ngillilik faoliyati kelajakdagi mutaxassislarda empatiyani shakllantirishning eng muhim sharti bo'lib, u shaxsning insonparvarligi va altruizmining asosidir.

Empatiya kabi ijtimoiy-pedagogik faoliyat uchun muhim hodisaning ahamiyati ortib borishi munosabati bilan, o'qituvchilarning empatiyasini o'rganish va shakllantirish muhim ma'no kasb etadi.

Yuqorida qayd etilganlar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda jamiyatning empatiyasi yuqori rivojlangan pedagoglarga bo'lgan obektiv ehtiyojni va ijtimoiy psixologiyada empatiya tushunchasining yetarli darajada aniqlanmaganligini, kelajakda uni shakllantirish uchun ijtimoiy-psixologik sharoitlar rivojlanmaganligi o'rtasida ziddiyat mavjuddir.

Psixologlar «empatiya» tushunchasining ta'rifiga bir necha bor murojaat qilishgan. Psixologik adabiyotlarni tahlil qilganda biz «empatiya» tushunchasining noaniqligiga duch keldik. Tadqiqot ishimiz davomida xorijiy va mahalliy adabiyotlarda taklif qilingan ba'zi ta'riflarni ko'rib chiqishga harakat qildik.

Axloqiy tuyg'ularni, shaxsning axloqiy xulq-atvorini rivojlantirish va empatiyani tarbiyalash muammosi L.S.Vigotskiy, A.V.Zaporojes, A.D.Koshelev, E.N.Kozlov, T.D.Koryagin, A.N.Leontev, L.P.Strelkovalarning ilmiy tadqiqotlarida muhim o'rin tutadi. Psixologlar axloqiy munosabatlarni inson xatti-harakatining yetakchi motivlari sifatida belgilaydilar, uning ehtiyojlari, qiziqishlari, moyilliklari shaklida namoyon bo'ladi.

Simpatiya, empatiya va boshqa odamlarning hissiy ko'rinishlarini idrok etishga qodir shaxsning rivojlanishi zamonaviy ijtimoiy-madaniy makonda muvaffaqiyatli moslashishni ta'minlaydi.

«Empatiya» atamasining o'zi 1885 yilda nemis faylasufi Teodor Lipps tomonidan kiritilgan. Keyin Amerika eksperimental psixologiyasining asoschisi Edvard Titchener uni o'z asarlarida qo'llagan.

"Empatiya" so'zi yunoncha "empathie" (Em - "in", pathos - "ehtiros, kuchli tuyg'u, azob-uqubat" dan olingan. Shunday qilib, E.Titchener 1909 yilda nemischa "Einfuhlung" ("hissiyot") so'zini tarjima qildi. Keyinchalik, 1924 yilda u bu so'zning "hamdardlik" so'ziga o'xshatish orqali tuzilganligini ta'kidlab o'tadi.

Shu sohada izlanishlar olib borgan olim Karyagin hozirgi vaqtda empatiya turlari yoki empatiyaga yaqin jarayonlar mexanizmlari, hodisalari va tuzilmalarining juda ko'p ta'riflari hamda tavsiflari mavjud ekanligini ta'kidlaydi.

Empatiyaning kognitiv (intellektual) va affektiv (tajribaviy) tarkibiy qismlarining nazariy integratsiyasini asoslash L.S.Vigotskiyning ilmiy-nazariy pozitsiyasidir, unga ko'ra tajriba ong tuzilishining dinamik birligi bo'lib, ta'sir va hissiyotlarning birligini o'z ichiga oladi. Shunday qilib, L.S.Vigotskiy, unga ko'ra tajriba affekt va aqlning yaxlitligini o'z ichiga olgan ong tuzilishining dinamik birligi sifatida ishlaydi. L.S.Vygotskiy his-tuyg'u va idrokni uyg'unlashtirib, xatti-harakatlarning motiviga aylanadigan vaziyat sifatida boshdan kechirishni tushuntiradi. O'zining murakkab tuzilmasi tufayli tajriba mavzu uchun shaxsan nima muhim va nima muhim emasligini his qilish va tushunish imkonini beradi [2].

A.V.Zaporojes empatiyani boshqa odamning holatiga hissiy munosabati, boshqa odamlarga nisbatan samarali hissiy munosabatning namoyon bo'lishini asosiy shakli sifatida, shu jumladan empatiya va hamdardlik deb hisoblaydi [4]. Ushbu g'oyani ishlab chiqishda A.Ya.Egolinskiy, pozitsiyalar hamdardligi, qanaqasiga bittadan shaxsiy ko'rinishlarning hissiy shaxsiyat parametrlari, boshqa odamning tajribalarini tushunishda, atrofdagilarning qoniqish va baxtsizligiga javob berish qobiliyatida ifodalanganligini asoslaydi [10].

T.P.Gavrilova empatiyani insonning, xoh u odam, xoh hayvon yoki antropomorflashtirilgan obekt bo'lsin, boshqa bironing tajribasiga javob berishning o'ziga xos qobiliyati sifatida belgilaydi [3].

J.Merfi empatiyani boshqa bironing qayg'usiga hissiy jihatdan javob berish qobiliyati, uning ahvolini yengillashtirish yoki baham ko'rish istagi sifatida belgilaydi [6].

A.A.Bodalev empatiyani individning boshqa odamni qabul qilish va idrok etish, boshqa bironing tashvishlariga emotsional javob berish va ularga moslashish qobiliyati sifatida tavsiflaydi [4].

V.A.Petrovskiy empatiyani faoliyatning ichki va muhim shakli, shaxsni rivojlantirish va bolalar faoliyatining turli shakllari o'rtasidagi aloqani o'rnatish deb hisoblagan [7]. V.A.Petrovskiy, M.V.Klarina va boshqalarning ta'kidlashicha, eng umumiy shaklda shaxsning rivojlanishi va uning yaxlitligini shakllantirishning maxsus shaklidir. Boshqacha aytganda, inson shaxs sifatida rivojlanib, empatiya yordamida o'z tabiatini shakllantiradi va ochib beradi, madaniy obektlarni o'zlashtiradi va yaratadi.

A.Maslou, K.Rojers, V.Frankl, E.I.Rogov, A.P.Volkov, T.P.Gavrilova va boshqalar empatiyani idrok etilayotgan shaxsning kechinmalarini, ichki dunyosini modellashtirishga qaratilgan aqliy jarayon sifatida belgilaydi. Empatiyaga bunday yondashuv uning dinamik, protsessual va fazali tabiatini ta'kidlaydi.

T.P.Gavrilova empatiya - bu boshqa odamning hissiy tajribasini yetkazadigan signallarga javob berishning hissiy qobiliyati deb hisoblaydi.

Empatiya - bu tashvishning tashqi kelib chiqishi tuyg'usini yo'qotmasdan, boshqa odamning hozirgi hissiy holatiga mazmunli hamdardlik bildirishdir (Vikipediya). Psixologiyaning zamonaviy tushuntirish lug'atida empatiyaga quyidagi ta'rif keltiriladi:

1. Bironing hissiy holatiga kirish va uni his qilish qobiliyati.
2. O'z his-tuyg'ularini boshqa odamning his-tuyg'ulari va fikrlari bilan intellektual identifikatsiyalash [3].

Shakllanishning birinchi bosqichida "empatiya" tushunchasining mazmuni "hissiyot" (T.Lipps) va "his etish" tushunchalari bilan belgilanadi.

M.Hofman empatik reaksiya rivojlanishining quyidagi bosqichlarini ajratadi:

- 1) hissiy infeksiya (chaqaloq reaktivligi);
- 2) egotsentrik hissiy bezovtalik (odamning noqulayligini kamaytiradigan xatti-harakatlarga olib keladi);

3) boshqasining tajribasini baham ko'radigan haqiqiy qayg'u (uning asosida boshqasiga qaratilgan altruistik tuyg'ularning paydo bo'lishi allaqachon yuz beradi);

4) barqaror hamdardlik [9].

M. Hoffman erta yoshda o'zini va boshqasini farqlashdan keyingi yoshda markazsizlashtirishgacha bo'lgan kognitiv harakatlarni rivojlantirish rolini ta'kidlaydi.

Zamonaviy tadqiqotlar inson motivatsiyasini rivojlantirishda empatiyani o'rganishga katta ahamiyat beradi. Masalan, T.P.Gavrilova tugallanmagan hikoyalarning noyob proektiv usulini ixtiro qildi, bu empatik yo'nalishni farqlash imkonini beradi. Zamonaviy psixoanaliz (H. Kohut) va gumanistik psixoterapiya (K. Rodgers) kontekstida empatiya shaxsiy rivojlanishning asosiy sharti sifatida ta'riflanadi.

Empatiya tadqiqotchisi T.D.Karyagin umuman olganda, falsafiy, psixologik va psixoterapevtik manbalarda mavjud bo'lgan empatiyani aniqlashning barcha ko'plab yondashuvlarini uchta asosiy turga bo'lish mumkinligini ta'kidlaydi. Va u ularni «gnoseologik», «axloqiy» va «integratsion» yondashuv turlari sifatida belgilaydi. Epistemologik yondashuv deganda u boshqa odamni bilish va tushunish usuli sifatida empatiyaning ma'nosiga e'tibor qaratishni anglatadi. Axloqiy nuqtai nazardan - muloqot uchun empatiyaning ma'nosi, his-tuyg'ularga reaksiya sifatida, boshqa odamning his-tuyg'ularini baham ko'rishdir. Integrativ yondashuvda ma'noning gnoseologik va axloqiy soyalarini birlashtirgan empatiyani ko'rib chiqadi [5].

Idrok hodisasi sifatida empatiya ushbu tushuncha tarafdorlari (T.Lipps, R.Daymond, M.Devis) tomonidan quyidagicha ta'riflanadi: idrok obektlarida his qilish; boshqa odamning his-tuyg'ularini tushunish; his-tuyg'ular orqali boshqa odamni tushunish; boshqasining ichki dunyosini «ichkaridan», uning ichki fenomenologik nuqtai nazaridan tushunishdir.

M.Xoffman, N.Yeyzenberg, T.P.Gavrilova o'z asarlarida empatiyani muloqot hodisasi sifatida aks ettiradilar. Martin Xoffman empatiya haqida «o'zinikidan ko'ra boshqa odamning holatiga ko'proq mos keladigan ta'sirchan javob» deb ta'kidlaydi.

N.Eyzenberg M.Xoffmanni qo'llab-quvvatlaydi va empatiyaning formulasini quyidagicha kengaytiradi: «boshqa odamning hissiy holatini idrok etish yoki baholash natijasida yuzaga keladigan va bu odam boshdan kechirayotgan yoki kutishi kutilayotgan narsaga o'xshash affektiv javobdir»

Shuningdek, T.P.Gavrilova o'zining aniq ta'rifini beradi: «empatiya – boshqa odamlarning tajribasiga hissiy munosabatda bo'lish qobiliyatidir» [3].

Ushbu formulalarda, birinchi navbatda, empatiyaning o'ziga xos xususiyati tuyg'u yoki affektiv hodisa sifatida har qanday holatda namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, biz reaksiya haqida gapiramiz, javob boshqa odamning holati to'g'risida, boshqa odamning his-tuyg'ularini idrok etishga javoban paydo bo'ladigan his-tuyg'ularning namoyon bo'lishidir.

Empatiyani tushunishning integral yondashuvi muloqot hodisasi va bilish hodisasi sifatida empatiyaga yondashuvlarni birlashtiradi va empatiya fenomeni ikkita majburiy

fokusni o'z ichiga oladi, degan fikrni hisobga oladi. Karyagina integrativ tipdagi empatiyaning ishchi ta'rifini quyidagicha shakllantiradi: yuqorida aytilganlarning barchasini umumlashtirib, Karyagina quyidagi qisqacha ta'rifni beradi: empatiya - bu empatiyaga asoslangan va boshqasining ichki fenomenologik nuqtai nazariga yo'naltirilgan boshqasining tajribasini tushunish va unga javob berish jarayonidir.

Keling, ushbu sohaning taniqli mutaxassisi K.Rodjers tomonidan «empatiya» tushunchasini shakllantirishga murojaat qilaylik. Ushbu hodisani tushunishda psixolog empatiyaning mohiyatini aniqlash uchun bir nechta urinishlarga duch keladi. «Empatiya holatida bo'lish hissiy va semantik yangiliklarni saqlagan holda, boshqa odamning ichki dunyosini to'g'ri idrok etishni anglatadi. Go'yo siz boshqa odamga aylanasiz, lekin «go'yo» uning tuyg'usini yo'qotmasdan. Boshqa bironing quvonchi va dardini u his qilganidek his qilasiz va sabablarini u sezgandek idrok qilasiz. Gumanistning ta'kidlashicha, agar bu soya yo'qolsa, odamda identifikatsiya holati paydo bo'ladi. Keyinchalik amerikalik faylasuf va psixolog Yevgeniy Gendlinning tadqiqotlariga tayangan holda empatiya haqidagi tushunchalarini boyitadi. Rodjers empatiyani yanada qoniqarli tarzda tasvirlaydi va empatiya haqida boshqaruv emas, balki jarayon sifatida gapiradi. Yangi konsepsiyada empatiya deganda, psixolog «boshqaning shaxsiy dunyosiga kirish va «o'sha joyda» bo'lishni anglatadi. Psixoterapevtik jarayonning nozik tomonlari haqida gapirganda, Rodjersning fikricha empatik bo'lish - «mas'uliyatli, faol, kuchli va shu bilan birga nozik va sezgir bo'lishni anglatadi» [8].

Mahalliy psixolog I.M. Yusupov empatiyani psixikaning ongli va ongsiz darajalarini bog'laydigan yaxlit hodisa sifatida belgilaydi, uning maqsadi boshqa odamning ichki dunyosiga «kirish»dir, deb baholaydi [11].

Zamonaviy tadqiqotchi V.V.Boyko empatiyaga aniq ta'rif berishga urinib, o'z asarlarida shunday ta'kidlaydi: “Darhaqiqat, nega aqliy repertuarda boshqasini (atrofimizdagi odamlarni) aks ettirishning empatik tizimi mavjud va bunga qachon ehtiyoj paydo bo'ladi?”. U ushbu konsepsiyaning o'ziga xos formulasini beradi: «Empatiya aks ettirishning ratsional-emotsional-intuitiv shakli sifatida boshqa odamning psixoenergetik makoniga «kirish» uchun juda murakkab vositadir. Empatiya yordamida sherikning himoya energiya ekrani «buzilgan» va bu «o'tish qobiliyatini» oshirishni talab qiladi. Bu odam boshqasiga sheriklik va hamdardlik ko'rsatganda sodir bo'ladi.

Shu o'rinda, tadqiqotchi mazkur munosabatni va empatiyani empatiyaning ma'nosi yoki funksiyasi emas, balki boshqa maqsadga erishishning shunchaki hissiy vositalari deb ataydi. Lekin qaysi biri? Empatiya zarurati boshqa shaxsning individual xususiyatlarini aniqlash, tushunish, oldindan bilish va keyin unga to'g'ri yo'nalishda ta'sir qilish zarur bo'lgan hollarda paydo bo'ladi. Shu ma'noda, empatiya, deya xulosa qiladi Boyko, nafaqat sheriklik va empatiyani namoyon qilish qobiliyati emas, balki inson individualligini tushunishning eng qimmatli vositasidir.

Aslida, psixologning soʻzlariga koʻra, biz koʻpincha boshqa odamni chuqur anglash zarurati bilan duch kelamiz. Busiz taʼlim berish, sherikning marhamati va ishonchiga erishish, oʻz-oʻzini anglash uchun sharoit yaratish, yaxshi ishlarni ragʻbatlantirish, intizomli boʻlishga ishontirish va hokazolar mumkin emas. Biz aynan shu jarayonda sherikni boshqaradigan sabab va oqibatlarini tushunishni xohlaymiz.

XULOSA

Shunday qilib, empatiya, ilmiy bilimlar nuqtai nazaridan, murakkab, koʻp bosqichli hodisa boʻlib, uning tuzilishi insonning kognitiv, hissiy-emotsional va xulq-atvor koʻrinishlari, koʻnikmalari va qobiliyatlari majmuasini ifodalaydi. Empatiya tuzilishining hissiy, kognitiv, xulq-atvor tarkibiy qismlari oʻrtasidagi oʻzaro taʼsir (ham uygʻun, ham uygʻun emas) muloqot tajribasi, insonning odamlar dunyosi bilan ijtimoiy va ijtimoiy-psixologik munosabatlari natijalari bilan belgilanadi. Har bir oʻziga xos shaxs empatiyani boshqa birovning harakatlariga reaksiya shaklida yoki sherikning holatlari tufayli aks ettirilgan tajriba sifatida yoki qoʻllab-quvvatlovchi munosabatlarni yaratish koʻnikmalari va qobiliyatlari orqali namoyon qiladi. Shu bois, insonlar oʻrtasidagi oʻzaro munosabatlarda empatiyaning ahamiyati beqiyosdir.

ADABIYOTLAR:

1. Бодалев, А. А. Психология личности. – М.: МГУ, 1988. – 191 с.
2. Выготский, Л. С. Педагогическая психология. – М.: АСТ, 2009 – 672с.
3. Гаврилова, Т. П. Психология межличностного познания. – М., 1981 – С. 122-139.
4. Запорожец, А. В. Психология действия. Избранные психологические труды. – М.: МПСИ, 2010. – 352с.
5. Карягина, Т. Д. Философские и научные контексты проблемы эмпатии. // Московский психотерапевтический журнал. – М.: 2009. – № 4. – С. 50–74.
6. Мэрфи, Дж. Секрет силы подсознания. – Ростов-на-Дону.: Феникс, 2013. – 352 с.
7. Петровский, А. В. Психология. – М.: Академия, 2009. – 512 с.
8. Роджерс, К. Эмпатия. // Психология эмоций. Сборник, – М.: МГУ. 1984. – С. 234 – 238.
9. Хоффман, М. Эмпатия и нравственное развитие. – Кэмбридж: Кэмбридж Университет Пресс, 2000. – 26 с.
10. Эголинский, Я. А. Эмоции человека и двигательная деятельность. – СПб.: Питер, 2009. – 19 с.
11. Юсупов, И. М. Психология взаимопонимания. – Казан.: Татарское книжное издательство, 2011 – 192 с.

